

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 31/1 (Temmuz / July 2026), 1-18

Endülüslü İbn Câbir'in Şiirlerinde Ayet ve Hadis İktibâsları
Quranic and Hadith Quotations in the Poetry of Ibn Jaber al-Andalusian

Kenan YENİCELİ

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı
Asst. Prof. Dr., Niğde Omer Halisdemir University, Faculty of Theology, Department of
Arabic Language and Rhetoric
Niğde/Türkiye

kenanyeniceli@ohu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2468-2072>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Temmuz / July 2025 Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Haziran / June 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 1 Temmuz / July 2026 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Cite as

Yeniceli, Kenan. "Endülüslü İbn Câbir'in Şiirlerinde Ayet ve Hadis İktibâsları". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
31/1 (Temmuz 2026), 1-18.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1733895

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Kenan Yeniceli).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi / Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Quranic and Hadith Quotations in the Poetry of Ibn Jaber al-Andalusian

Abstract: This study examines the use of quotations from Qur’anic verses and Prophetic traditions in the poetry of the Andalusian poet Ibn Jaber al-Andalusian from thematic, structural, and functional perspectives. It is guided by the following research question: Around which themes does Ibn Jaber construct quotations from the Qur’an and hadiths in his poetry, and what functions do these quotations serve within the poetic text? As an important rhetorical device in classical Arabic literature, quotation is distinguished by its ability to establish intertextual connections, intensify meaning, and strengthen discourse. Accordingly, this study explores how religious texts are incorporated into poetic structures, adapted to their contexts, and transformed at the semantic level. The research employs both qualitative content analysis and literary analysis. Ibn Jaber’s poems were systematically examined to identify quotations from the Qur’an and hadiths. These examples were then analyzed according to their thematic distribution, structural characteristics, and functions within the text. Particular attention was given to whether the quotations appeared in complete or partial forms and to the ways in which they were adapted to the poetic context. The study also investigates the position of these quotations within the poetic composition, their relationship with the surrounding context, and their contribution to the overall meaning of the poem. In this respect, quotation is approached not merely as a technique of quotation but also as a discursive strategy that actively contributes to meaning-making. The findings indicate that Qur’anic quotations in Ibn Jaber’s poetry are concentrated around themes such as piety, patience, trust in God, self-discipline, and the transience of worldly life. Quotations from hadiths are primarily associated with moral virtues, love for the Prophet, and norms of social conduct. The poet sometimes incorporates these quotations verbatim and at other times modifies them in ways that preserve their meaning while accommodating the requirements of meter and rhyme. This reflects both his mastery of religious texts and his command of poetic form. The study further demonstrates that Ibn Jaber adopts a meaning-centered approach in his use of quotation. Rather than merely reproducing Qur’anic verses and hadiths, he integrates their meanings into the broader themes of his poetry, creating a multilayered semantic structure. In this process, quotation functions as an integral component of the poem’s meaning rather than as an independent or decorative element. Consequently, it serves not only to enhance literary depth but also to reinforce religious and moral messages. The findings also reveal the didactic dimension of these quotations and their role in increasing the effectiveness of the poet’s message. By systematically examining the use of quotations in Ibn Jaber’s poetry, this study contributes to the field of classical Arabic literary studies. The absence of a dedicated academic study on the poet in Türkiye further highlights the significance of this research. Moreover, by analyzing the relationship between religious texts and literary production through concrete examples, the study adopts an interdisciplinary approach that brings together Arabic language and rhetoric, Qur’anic exegesis, and religious studies. It demonstrates that quotation in Ibn Jaber’s poetry functions as a meaning-generating and guiding element, offering a new perspective on the use of religious references in classical Arabic poetry. Although limited to the poetry of Ibn Jaber, the analytical framework developed in this study may serve as a useful model for future research on religious references in classical Arabic literature and encourages comparative studies involving different poets and literary periods.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Poetry, Bedî‘, Quotation, Ibn Jaber al-Andalusian.

Endülüslü İbn Câbir’in Şiirlerinde Ayet ve Hadis İktibâsları

Öz: Bu çalışma, Endülüslü şair İbn Câbir el-Endelüsî’nin şiirlerinde Kur’ân ayetleri ve hadislerden yapılan iktibâsların kullanımını tematik, yapısal ve işlevsel boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, “İbn Câbir şiirlerinde ayet ve hadis iktibâslarını hangi temalar etrafında kurgulamakta ve bu alıntılar şiirde ne tür işlevler üstlenmektedir?” sorusu etrafında şekillenmektedir. Klasik Arap edebiyatında önemli bir belâgat unsuru olan iktibâs sanatı metinler arası ilişki kurma, anlamı yoğunlaştırma ve söylemi güçlendirme işlevleriyle öne çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışma, dinî metinlerin şiirsel yapı içerisinde nasıl yeniden üretildiğini, bağlama nasıl eklemlendiğini ve anlam

düzeyinde nasıl dönüştürüldüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada nitel içerik analizi ve edebî tahlil yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu çerçevede öncelikle İbn Câbir'in şiirleri sistematik biçimde taranarak Kur'ân ayetleri ve hadislerden yapılan iktibâs örnekleri tespit edilmiştir. Ardından bu örnekler tematik dağılımları, yapısal özellikleri ve metin içindeki işlevleri açısından analiz edilmiştir. Analiz sürecinde yapılan iktibâslar tam veya nâkıs yapıda bulunmaları ve şiirsel bağlam içerisindeki uyarlama biçimleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca alıntıların nazm içerisindeki konumu, öncesi ve sonrası bağlamla kurduğu ilişki ve şiirin genel anlam örgüsüne katkısı da incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma, iktibâsı bir alıntı tekniği olmasının yanı sıra anlam üretiminde aktif rol oynayan bir söylem stratejisi olarak da ele almaktadır. Elde edilen bulgular, İbn Câbir'in şiirlerinde Kur'ân'dan yapılan iktibâsların takvâ, sabır, tevekkül, nefis terbiyesi ve dünya hayatının geçiciliği gibi temalar etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Hadislerden yapılan iktibâsların ise daha çok ahlâkî erdemler, peygamber sevgisi ve toplumsal davranış normlarıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Şairin bu alıntıları kimi zaman metne aynen dâhil ettiği, kimi zaman ise vezin ve kafiye gerekliliklerine bağlı olarak anlamı bozmayacak şekilde dönüştürdüğü görülmektedir. Bu durum, şairin dinî metinlere hâkimiyetini ve şiirsel form üzerindeki yetkinliğini yansıtmaktadır. Çalışma İbn Câbir'in iktibâs sanatını kullanırken anlam merkezli bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Şair, ayet ve hadisleri yalnızca lafzî düzeyde aktarmakla yetinmemekte; bu metinlerin içerdiği anlamları şiirin genel temasıyla uyumlu hale getirerek çok yönlü bir anlam yapısı oluşturmaktadır. Bu süreçte iktibâs, metin içinde bağımsız bir unsur olmaktan ziyade şiirin anlam örgüsüne bütünleşmiş bir yapı olarak işlev görmektedir. Böylece İbn Câbir'in şiirlerinde iktibâs sanatı, edebî derinlik sağlayan bir unsur olmanın yanı sıra dinî ve ahlâkî mesajları güçlendiren bir araç hâline de gelmektedir. Bunun yanı sıra iktibâsların didaktik bir boyut taşıdığı ve mesajların daha etkili biçimde iletilmesine katkı sağladığı görülmektedir. Bu çalışma, İbn Câbir'in şiirlerinde iktibâs sanatının kullanımını sistematik bir biçimde ortaya koyarak klasik Arap edebiyatı çalışmalarına katkı sunmaktadır. Ülkemizde doğrudan şair hakkında müstakil bir çalışmanın olmaması çalışmanın literatürdeki yerini önemli kılmaktadır. Bununla birlikte çalışma, dinî metinler ile edebî üretim arasındaki ilişkiyi somut örnekler üzerinden analiz ederek Arap dili ve belâğati ile tefsir ve dinî ilimler arasında disiplinler arası bir yaklaşım geliştirmektedir. Çalışma, İbn Câbir'in şiirlerinde iktibâsın yalnızca süsleyici bir unsur olmadığını, aksine anlam kurucu ve yönlendirici bir işlev üstlendiğini göstermekte olup bu yönüyle klasik Arap şiirinde dinî referansların kullanımına dair yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun yanı sıra çalışma, iktibâs sanatının klasik belâgat literatüründeki teorik çerçevesi ile şiirdeki fiilî kullanımı arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir. Çalışmada takip edilen analiz yöntemi, yalnızca İbn Câbir'in şiirleriyle sınırlı kalmayıp klasik Arap şiirinde dinî referans kullanımını inceleyen benzer çalışmalar için de uygulanabilir bir model sunmaktadır. Bununla birlikte çalışma, inceleme kapsamını İbn Câbir'in şiirleriyle sınırlı tutması bakımından belirli bir sınırlılığa sahiptir. Bu durum, farklı şairler ve dönemler üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma mevcut literatüre katkı sağlamakla birlikte gelecekte yapılacak çalışmalar için yeni araştırma imkânları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâğati, Şiir, Bedî, İktibâs, İbn Câbir el-Endelüsî.

Giriş

Tarih boyunca her toplum duygu ve düşüncelerini başka toplumlara karşı ifade ettiği kendine özgü bir edebiyat geleneğine sahip olmuştur. Edebiyat bir toplumun kültürel mirasını, inançlarını ve sosyal yapısını yansıtan en önemli sanat dallarından biridir. Toplumun aynası niteliğindeki bu edebiyat, varlığını devam ettirebilmek için birtakım unsurlara ihtiyaç duymaktadır. Bu unsurların başında ise toplumu ayakta tutan din, kültür, tarihi olaylar ve efsaneler gibi önemli öğeler yer almaktadır. İslam medeniyetinin meydana getirdiği edebiyatın temellerinde ise dinî değerlerin ayrı bir yeri vardır. Söz konusu dinî ilkelerin temel dayanakları, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadisleridir. Birçok şair ve edip eserlerinde Kur'ân-ı Kerîm ve hadis metinlerinden iktibâsta

bulunarak edebî ürünlerini tezyin etmiş ve muhataplarına vermek istedikleri mesajları bunlar sayesinde güçlendirmiştir.

İslam sonrası Arap edebiyatının şekillenmesi ve ilerlemesinde Kur'ân-ı Kerîm ile hadisler önemli bir etken olmuş, şairler ve yazarlar bu kutsal kaynaklardan aldıkları ilhamla yapıtlarını zenginleştirmişlerdir. Bu bağlamda, edebî metinlerde Kur'ân ayetleri veya hadislerden doğrudan ya da dolaylı alıntı yapma sanatı olan iktibâs, Arap edebiyatında güçlü bir anlatım aracı olarak şair ve edipler tarafından benimsenmiştir. İktibâs sanatı, edebî ürünlere sanatsal bir katkı sağlamakla birlikte metnin anlamını pekiştirerek okuyucuya tanıdık bir bağlam sunmuştur.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren hutbelerde, şiirlerde ve edebî eserlerde iktibâs sanatına sıkça başvurulmuştur. Hz. Peygamber'in hutbelerinde Kur'ân ayetlerini kullanması bu sanatın erken örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde şairler, ayetlerden ve hadislerden esinlenerek eserlerinde dinî ve ahlâkî mesajları ön plana çıkarmışlardır. Klasik Arap edebiyatında köklü bir yere sahip olan bu sanat modern dönemde de etkisini sürdürmektedir.

Bu çalışma, İbn Câbir el-Endelüsî'nin şiirlerinde Kur'ân ve hadislerden yapılan alıntıları incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmayla İbn Câbir'in edebiyat anlayışı, dinî kaynaklara yaklaşımı ve iktibâs sanatındaki mahareti ortaya konulacaktır. Çalışmanın temel problemi, İbn Câbir'in şiirlerinde iktibâsın nasıl kullanıldığı, hangi bağlamlarda tercih edildiği ve edebî işlevinin nasıl şekillendiğidir. Bu doğrultuda, İbn Câbir'in şiirlerinde yer alan iktibâs örnekleri belirlenerek söz konusu alıntıların edebî açıdan tahlil edilmesi amaçlanmaktadır.

İbn Câbir, Endülüs'ten Doğu'ya uzanan ilim yolculuğu sürecinde önemli âlimlerden istifade etmiş ve bu birikimin etkisiyle kendine özgü bir şiir dili geliştirmiştir. Şiirlerinde Kur'ân ve hadislerden yapılan çok sayıda iktibâsa yer vermesi, şairin dinî metinlerle kurduğu güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu çerçevede şiirlerindeki iktibâs sanatına ilişkin bulgular, şairin edebî kimliğinin daha bütüncül bir biçimde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır. Ayrıca bu bulguların Arap edebiyatında iktibâs sanatının işlevi ve konumuna dair geniş bir perspektif sunacağı düşünülmektedir.

Literatüre bakıldığında Arap dünyasında İbn Câbir'in şiirinde iktibâs sanatı ile ilgili birtakım çalışmalar bulunmaktadır.¹ Ülkemizde doğrudan şair hakkında müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mahmut Üstün tarafından "Bed'îyyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi: Safiyyüddin el-Hillî ve İbn Câbir el-Endelüsî" isimli bir makale bulunmaktadır.² Bu makalede İbn Câbir'in Hz. Peygamber'i methetmek üzere nazmettiği edebî sanatlarla örülü kasidesi, başka bir şairin aynı konudaki kasidesiyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ülkemizde bu çalışma dışında İbn Câbir'in şiirini ve şiirinde iktibâs sanatını konu edinen bir araştırma bulunmamaktadır. Bu durum çalışmayı önemli kılmaktadır.

1. İbn Câbir el-Endelüsî'nin (ö. 780/1378) Hayatı ve Edebî Kişiliği

Künyesi Ebû 'Abdillâh olan ve İbn Câbir olarak tanınan şairin tam adı Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Câbir el-Hevvârî el-Endelüsî'dir.³ 698/1299'da Endülüs'ün Meriye

¹ İbn Câbir el-Endelüsî'nin şiirinde iktibâs sanatı ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Ahmed Abdullah 'Abd Abbâs, "et-Tenâsûd-Dînî fî Dîvânî Nazmî'l-'Akdeyn fî Medhi Seyyidi'l-Kevneyn li'bni Câbir el-Endelüsî", *Mecelletü Külliyyeti'l-Me'ârifî'l-Cemiatî* 31/2 (2020), 120-141; Ahmed b. 'Ayde es-Sekâfî, "el-Eserü'l-Kur'ânî fî Şi'ri İbni Câbir el-Endelüsî", *Mecelletü Merkezi Bâbil li'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 4/2 (2014), 180-218; Enâhid Abdu'l-Emîr er-Rikâbî, "el-İktibâs mine'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf fî Şi'ri İbni Câbir el-Endelüsî", *Mecelletü Külliyyeti'l-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 18/73 (2012), 207-220.

² Mahmut Üstün, "Bed'îyyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi: Safiyyüddin el-Hillî ve İbn Câbir el-Endelüsî", *Nüşa* 53 (2021), 187-212.

³ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. 'Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000), 110; Ebû'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsî'r-ratib*, thk. İhsan 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/302.

şehrinde dünyaya gelmiştir.⁴ İlk tahsilini Endülüs'te yapmış olup yaşadığı dönemin meşhur âlimleri olan Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-'Ays (Ya'îş)'tan Kur'ân ve nahiv, Ebû 'Abdillâh Muhammed ez-Zevâvî'den (ö. 681/1282) hadis ve Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Saîd er-Rundî'den de Mâlikî fıkhamı okumuştur.⁵ İbn Câbir, Endülüs'ten 738/1338'de hacca gitmek üzere ayrılmıştır. Hac yolculuğu sırasında şair ve edip Ebû Ca'fer er-Ruaynî (ö. 779/1378) ile tanışarak hayatının sonuna kadar onunla dostluk kurmuştur.⁶ Hac yolculuğu için 738/1338'de Endülüs'ten ayrılan İbn Câbir, Kuzeybatı Afrika'nın farklı şehirlerini dolaşarak arkadaşı Ruaynî ile birlikte birçok âlimin derslerine iştirak etmiştir. İbn Câbir ve arkadaşı Ruaynî'nin ilim tahsil ettiği yerler arasında başta Mekke ve Medine olmak üzere Mısır, Şam, Ba'lebek, İskenderiye gibi önemli şehirler bulunmaktadır. İbn Câbir ve arkadaşı hac dönüşü Kahire'ye gelerek dil âlimi ve müfessir Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) dil ve edebiyat derslerine devam etmişlerdir.⁷ 741/1340 tarihinde İbn Câbir Dimaşk'a seyahat ederek burada hadis hafızı Yûsuf b. 'Abdurrahmân el-Mizzî (ö. 742/1341), İbn Kâmyâr ve Muhammed b. İbrâhim el-Cezerî'den (ö. 739/1338) hadis eğitimi görmüştür. Dimaşk'taki ikameti sırasında Ba'lebek'e giderek Fâtıma bint Mûsâ b. Muhammed el-Yûnîni'den kıraate dair *eş-Şâtibiyye* adlı eseri okumuştur. 743/1342 senesinde, hocası 'Abdurrahmân el-Mizzî'nin vefatını takiben Halep'e gelerek ders vermeye başlamıştır.⁸ Gözleri görmeyen İbn Câbir ile Ruaynî gittikleri her yerde aynı hocalardan ders almışlar ve bu beraberlikleri nedeniyle "el-A'mâ ve'l-Basîr" adıyla anılan bir ikili olmuşlardır.⁹ İbn Câbir'in görme engeli nedeniyle söylemiş olduğu şiirleri arkadaşı Ruaynî yazmıştır.¹⁰

İbn Câbir Halep'te bulunduğu sırada birçok kez hacca gitmiş ve Medine'de mücavir olarak kalmıştır. Halep'te Tuğrul Camii'nde İbn Câbir ile Ruaynî, özellikle Arap dili ve edebiyatı olmak üzere çeşitli konularda eğitim vermişlerdir. Bu iki arkadaşına nispetle Halep'teki bu cami Mescidü'n-nühât diye anılmıştır.¹¹ İbn Câbir, Halep'ten ayrıldıktan sonra Sümeysât (Samsat) civarındaki el-Bîre'ye (Birecik) intikal etmiş ve ömrünün son dönemini burada tamamlamıştır. el-Bîre'deki ikameti sırasında bu bölgeyi hakimiyetleri altında tutan Artuklu sultanlarıyla iyi ilişkiler kurarak onlara methiyeler yazmış ve onlardan büyük maddi destek görmüştür.¹² İbn Câbir, 780/1378 senesinde otuz yılı aşkın bir zaman ikamet ettiği el-Bîre'de vefat etmiştir.¹³

Arap edebiyatı tarihçileri tarafından şair, edip ve nâsir olarak bilinen İbn Câbir Arap dili, nahiv, arûz ve belagat ilimlerindeki üstün kabiliyetinin yanı sıra hadis ilminde deengin bilgi sahibi olarak öne çıkmıştır.¹⁴ Şiir sahasında yetkin bir şair olan İbn Câbir, şiirleriyle yaşadığı dönemdeki birtakım

⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askânî, *ed-Dürrü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), 3/339; Ebû 'Abdillâh Lisânüddîn Muhammed b. 'Abdillâh İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fi ahhâri Ğirnâta*, thk. Yusuf Ali Tavîl (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/216; Hulusi Kılıç, "İbn Câbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/384.

⁵ Safedî, *Nektü'l-himyân fi nüketi'l-umyân*, thk. Mustafa Abdulkadir 'Atâ (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 230; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/34.

⁶ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir el-Endelüsî, *el-Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri'l-verâ*, thk. Ali Ebû Zeyd (Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1985), 1; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384; İbn Câbir ile Ruaynî'nin dostluğunun Ğirnata Ulu Camii'nde birlikte katıldıkları ders halkaları sırasında başladığına dair rivayet için bk. İsmail Durmuş, "Ruaynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/175.

⁷ Durmuş, "Ruaynî", 35/175.

⁸ İbn Câbir el-Endelüsî, *el-Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri'l-verâ*, 12; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384.

⁹ Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1985), 1/181; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384.

¹⁰ Ebû'l-Felâh 'Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlih İbnü'l-'İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, thk. 'Abdulkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1992), 8/462.

¹¹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir el-Endelüsî, *Nazmu'l-'akdeyn fi medhi seyyidi'l-kevneyn*, thk. Ahmed Fevzi el-Heyb (Dimaşk: Dâru Sadeddîn, 2005), 7; Durmuş, "Ruaynî", 35/175.

¹² Şevkî Dayf, İbn Câbir'e cömertliği ile meşhur Mardin sultanı el-Melikü's-Sâlih'in 20.000 dirhem verdiğini nakletmektedir. bk. Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî 'asru'd-düvel ve'l-imârâti'l-Endelüs-* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1989), 376.

¹³ Kılıç, "İbn Câbir", 19/384; Durmuş, "Ruaynî", 35/175.

¹⁴ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâîyn, 1983), 6/531.

âlim ve ediplerin ilgisine mazhar olmuştur. Tarih, coğrafya âlimi ve edip İbn Fazlullâh el-Ömerî (ö. 749/1349) İbn Câbir ile görüşmeyi istemesine rağmen bu görüşmenin kendisine kısmet olmadığını dile getirmiştir.¹⁵ Yine Arap dili ve edebiyatı âlimi, şair ve edip Safedî (ö. 764/1363), Halep'te İbn Câbir ile görüştüğünü ve şiirlerini dinlediğini naklederek onun mükemmel bir şair olduğunu ifade etmiştir. Safedî ayrıca İbn Câbir ile daha sonraları mektuplaştığını kaydetmiştir.¹⁶ Modern dönemin önemli Arap dili ve edebiyatı araştırmacılarından Şevkî Dayf (ö. 2005), İbn Câbir'in şiirinin sürekli akan coşkulu bir kaynaktan beslenen bir yapıya sahip olduğunu değerlendirmektedir.¹⁷

İbn Câbir, bedî'îyyât¹⁸ türü kasideler nazmeden şairlerin ilklerinden kabul edilmektedir.¹⁹ Hatta ilk bedî'îyyât örneğinin İbn Câbir tarafından ortaya konulduğu ileri sürülmektedir.²⁰ Nitekim İbn Câbir'in Endülüs'ten Doğu'ya intikaliyle birlikte Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296 [?]) Hz. Peygamber'e hitaben yazdığı *Kasîdetü'l-bürde*'yi dinlemesinin ardından benzer bir şiir nazmetme arzusuyla bedî'îyyât türünü ortaya koyduğu belirtilmektedir.²¹ İbn Câbir, hayatının ilk dönemlerinde Endülüs'te başladığı ilim tahsilini Doğu'da da sürdürmüş ve dönemin meşhur âlimlerinden aldığı dersler sonucu geniş bir bilgi birikime sahip olmuştur. Bu bilgi birikimi sonucu başta Hz. Peygamber'e (s.a.v.) adanmış edebî sanatlarla süslenmiş meşhur *el-Hulletü's-siyerâ* adlı kasidesi başta olmak üzere ardından birçok eser bırakmıştır.

2. İktibâs Sanatı ve İbn Câbir el-Endelüsî'nin Şiirinde İktibâs

2.1. İktibâs Sanatı

İktibâs sanatı, Arap edebiyatında metinlere edebî zenginlik ve anlam yoğunluğu kazandıran önemli bir üslûp unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İktibâs, sözlükte "ateşten köz almak, ilim almak, birinin ilminden faydalanmak" anlamlarına gelmektedir.²² Belâgat ilminde ise kavramsal bir çerçeveye bürünen terim, şiir veya nesirde anlamı güçlü kılma ve ifadeyi zenginleştirmek gayesiyle ayet ve hadislerden bir kısmının ya da tamamının ifadenin ayet ya da hadis olduğunun belirtilmeksizin alınması şeklinde tanımlanmaktadır.²³ Belâgat ilminin teşekkül sürecinde tazmin sanatı kapsamında değerlendirilen iktibâs, hicri VI. asırdan itibaren bu sanatın kapsamından çıkarılarak müstakil bir sanat haline dönüşmüştür. Şiirde ayetlerden yapılan nakillerin iktibâs olduğunda âlimler arasında ittifak bulunurken hadisten yapılan alıntılar tazmin kapsamında değerlendiren âlimler olmuştur. Sonraki dönemlerde birtakım âlimler iktibâs sanatının alanını genişleterek çeşitli ilim dallarından yapılan nakilleri iktibâs sanatı içinde değerlendirmişlerdir.²⁴ Ayet ve hadis alıntılarının yanı sıra deyimler, meşhur veciz sözler, belagatiyle tanınan şahsiyetlerin ifadeleri ve önemli şairlerin dizeleri de iktibas kapsamında ele alınmaktadır.²⁵

¹⁵ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/34; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/462; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384.

¹⁶ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/110; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384.

¹⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî -'asru'd-düvel ve'l-imârâti'l-Endelüs-*, 377.

¹⁸ Bedî'îyyât, her beytinde en az bir belâgat sanatı barındıran ve Hz. Peygamber'in övgüsüne adanmış kasidelerdir. bk. Mecdî Vehbe - Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb* (Beyrût: Mektebetü'lübân, 1984), 76-77.

¹⁹ Ali b. Osman Emînüddîn el-İrbilî (ö. 670/1271), Abdülazîz b. Serâyâ Safiyüddîn el-Hillî (ö. 749/1348), Muhammed b. Ahmed b. Câbir (ö. 780/1378) bedî'îyyât türü şiirde öne çıkan üç önemli isim olarak belirtilmiştir. bk. Ali Ebû Zeyd, *el-Bedî'îyyât fi'l-edebî'l-Arabî: Neş'etühâ - tetavvuruhâ - eseruhâ* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 55; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015), 240.

²⁰ Ebû Zeyd, *el-Bedî'îyyât fi'l-edebî'l-Arabî*, 56; Zekî Mübârek, *el-Medâ'ihu'n-nebeviyye* (Beyrût: Dâru'l-Mehacceti'l-Beyzâ, 1935), 168-169.

²¹ Zekî Mübârek, *el-Medâ'ihu'n-nebeviyye*, 168-169.

²² Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 5/86; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1993), "kbs", 6/167.

²³ Ebû'l-Me'âli Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1993), 6/137; Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel 'ala't-telhîs*, nşr. Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1891), 471; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 416.

²⁴ İsmail Durmuş, "İktibâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52.

²⁵ Yakup Göçmen, "Modern Mısır Şiirinde Kur'an-ı Kerim'den İktibâslar", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1369.

Klasik belâgat eserlerinde iktibâs sanatı, üç farklı kategoriye ayrılarak değerlendirilmiştir: Makbûl, mebzûl (mübâh) ve merzûl (merdûd). Makbûl iktibâs hutbe, vaaz ve ahitlerde ya da Hz. Peygamber, ailesi ve ashabını öven şiirlerde gerçekleştirilen iktibâs türüdür. Mübâh olarak değerlendirilen iktibâslar ise genellikle gazel tarzındaki şiirlerde, betimleme ağırlıklı dizelerde, hikâye ve edebî mektuplarda yer almaktadır. Buna karşılık merzûl ya da merdûd sayılan iktibâslar, Allah'a özgü niteliklerin başka varlıklara izafe edilmesi ya da müstehcen şiirlerle şaka türü ifadelerde dinî değerlere saygısızlık içeren iktibâsları kapsamaktadır. Bu sınıflandırma çerçevesinde makbûl iktibâs câiz, mebzûl iktibâs mübâh, merzûl iktibâs ise uygun görülmemiştir.²⁶ İktibâs sanatı ayet ve hadislerden alıntı yapılan orana göre tam ve nâkıs iktibâs olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ayet ve hadislerin iktibâsında metnin tamamının alınmasıyla meydana gelen iktibâs, "tam iktibâs" olarak isimlendirilirken ayet ve hadislerin yarısı ya da bir parçasının alıntılanıldığı iktibâs ise "nâkıs iktibâs" şeklinde isimlendirilmiştir.²⁷

Belâgat âlimleri tarafından iktibâs sanatının gerçekleştirilmesi için yapılan alıntının en az bir terkipten oluşması şart koşulmaktadır. Ayet ve hadislerden alınan tek bir kelimenin iktibâs olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığı yanı sıra yapılan uzun alıntılarının da makbul karşılanmadığı belirtilmektedir.²⁸ İktibâs sanatında ayet ve hadisten alıntı yapılan kısmın olduğu şekilde korunması veya şiirdeki kafiye ve vezin zorunluluklarından dolayı alıntı yapılan kısımlarda anlamı bozmayacak şekilde küçük değişiklikler yapılması ise câiz görülmüştür.²⁹

Şair, edip ve hatipler edebî ürünlerinde sıkça başvurdukları iktibâs sanatını lafızlarını güzelleştirmek, sözlerine tatlılık ve zarafet kazandırmak amacıyla kullanmışlardır. Bunun yanı sıra edebî muhitin bu temsilcileri İslam dininin iki temel kaynağını teşkil eden Allah'ın kelâmına ve Hz. Peygamber'in hadislerine yer vermek suretiyle söylemlerini güçlendirmişlerdir. Bu sayede muhatapların zihin ve gönül dünyalarına hitap etmiş ve onları faziletli davranışlara yönlendirmeyi amaçlamışlardır.³⁰

2.2. İbn Câbir el-Endelüsî'nin Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'den İktibâs Örnekleri

İbn Câbir muhataplarına vermek istediği mesajı kuvvetlendirmek, sözlerine canlılık katmak ve şiirlerini tezyin etmek amacıyla şiirlerinde iktibâs sanatına önemli ölçüde başvurmuştur. İbn Câbir'in şiirleri arasında Kur'ân'dan yaptığı iktibâs sanatıyla ilgili örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

İbn Câbir İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan takva kavramını merkeze alarak insanların rızık endişesiyle ilgili duygularına hitap ettiği aşağıdaki şiirinde, hesapsız rızık elde etmenin yolunun takvadan geçtiğini vurgulamıştır. Allah'tan hesapsız bir rızık talebinde bulunan kimselere hitap ettiği bu şiirinde, takvaya sığınmaya ve onun yollarına tabi olmaya şu şekilde çağırmıştır:³¹

إِذَا شِئْتَ رِزْقًا بِلاَ حِسَابَةٍ فَلَمَّا بِالْثَّقَى وَاتَّبِعْ سُبُلَهُ
وَتَصْدِيقُ ذَلِكَ فِي قَوْلِهِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ

"Hesapsız bir rızık istediğin zaman takvaya sığın, tabi ol yollarına.

Bu, kim takvâ sahibi olursa Allah ona bir kurtuluş yolu ihsan eder sözünü tasdik etmektir."

²⁶ Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî Hillî, *Şerhu'l-kâfiyyeti'l-bedî'iyye fî 'ulûmi'l-belâga ve mehâsini'l-bedî'*, thk. Nesîb Neşâvî (Beyrût: Dâru Sâdir, 1992), 327-358; Durmuş, "İktibâs", 22/52.

²⁷ Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Messellû's-sâ'ir fî edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir* (Kahire: Dâu'n-Nahda, 1973), 3/200.

²⁸ Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 364.

²⁹ Göçmen, "Modern Mısır Şiirinde Kur'ân-ı Kerîm'den İktibâslar", 1369.

³⁰ Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye fî sevhâ'l-cedîd 'ilmu'l-bedî'* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 111; Besyûnî Abdulfettâh Feyyûd, *'ilmu'l-bedî' dirâse târîhiyye ve fenniyye li usûli'l-belâga ve mesâili'l-bedî'* (Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2015), 260-261.

³¹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Câbir el-Endelüsî, *Şîru İbn Câbir el-Endelüsî*, thk. Ahmed Fevzî el-Heyb (Dımaşk: Dâru Sa'ddedîn, 2007), 114.

Yukarıdaki şiirin ikinci beytinde İbn Câbir, Talâk sûresinin 2. ayetinde yer alan “*Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona kurtuluş yolu ihsan eder.*” anlamındaki (وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ) ibaresini iktibâs etmiştir. Şair, ayetteki bu ifadeyi herhangi bir lafzî değişikliğe tâbi tutmaksızın beytin son satırında aynen kullanmıştır. Bununla birlikte söz konusu iktibâs, ayetin devamında yer alan “مُخْرِجًا” lafzını içermediğinden ayetin tamamını yansıtmayan nâkıs bir iktibâs niteliği taşımaktadır.

Bu bağlamda söz konusu âyet, takvâ sahibi kimseler için bir “çıkış yolu” vaadini ortaya koyarak ilâhî yardım ile takvâ arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. İbn Câbir’in şiiri bu çerçevede değerlendirildiğinde, şairin âyetteki anlamı esas alarak hesapsız rızık elde etmenin yolunu takvâyâ yönelmek ve Allah’ın gösterdiği yollara tâbi olmak şeklinde temellendirdiği anlaşılmaktadır. Şairin bu yaklaşımı, insanın rızık konusundaki endişelerine takvâ merkezli bir çözüm sunduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu doğrultuda şairin okuyucuyu ilâhî iradeye güvenmeye davet ederek manevî bağlılık ile maddî beklenti arasında dengeli bir perspektif kurmayı amaçladığı söylenebilir. Dolayısıyla bu şiir, rızık arayışında takvâyı esas almayı vurgulayan ahlâkî ve dinî bir öğüt niteliği taşımaktadır.

İbn Câbir’in aşağıdaki şiiri, İslam ahlakının temel prensiplerinden biri olan kötülüğü iyilikle savma ilkesini merkeze alarak insan ilişkilerinde özellikle düşmanlık durumlarında nasıl davranılması gerektiğine dair önemli bir mesaj sunmaktadır. İbn Câbir, kişinin düşmanını artık kendisine husumeti bırakarak iyilik yapan bir dosta dönüşmesini istediği zaman, ona karşı nasıl davranmasını dile getirdiği aşağıdaki şiirinde muhataplarına şöyle seslenmektedir:³²

إِنْ شِئْتَ أَنْ تَجِدَ الْعَدُوَّ وَقَدْ عَدَا لَكَ صَاحِبًا يُؤَلِّي الْجَمِيلَ وَيُحْسِنُ
فَاعْمَلْ كَمَا قَالَ الْحَبِيرُ بِخُلُقِهِ فِي قَوْلِهِ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

*“Düşmanını sana güzellik ve iyilik yapan bir arkadaş olduğu halde görmek istersen;
Her şeyden haberdar olanın insanlara: Sen (kötülüğü) en güzel bir tutumla sav sözünde dediği
gibi davran.”*

Yukarıdaki şiirin ikinci beytinde İbn Câbir, Fussilet sûresinin 34. ayetinde geçen “*Sen (kötülüğü) en güzel tavırla savuştur.*” anlamındaki (ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) ibaresini iktibâs yapmıştır. Görüldüğü üzere şair, ayette hiçbir değişikliğe gitmeksizin ikinci beytin son satırını tamamen bu ayetten oluşturmuştur. Bu şiirde İbn Câbir, düşmanlığın dostluğa dönüşmesini mümkün kılan bir ahlâkî ilkeyi şiirsel bir üslupla ele almaktadır. Buna göre şair, düşmanın dostluğunu kazanmak isteyen kimseye, bu sonuca ulaşmanın yolunun kötülüğe iyilikle karşılık vermekten geçtiğini telkin etmektedir. Bu çerçevede şiir, Kur’ân’ın önerdiği ahlâkî tutumun şiirsel bir ifadesi niteliği taşımaktadır. İbn Câbir, ilgili ayeti doğrudan iktibâs ederek söz konusu ilkeyi edebî bir bağlamda yeniden dile getirmekte ve okuyucuya ahlâkî bir davranış modeli sunmaktadır. Şairin bu yaklaşımı, ahlâkî erdemlerin özellikle çatışma ve karşıtlık durumlarında nasıl uygulanması gerektiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak bu şiir, kötülüğe iyilikle karşılık verme ilkesinin bireysel ve toplumsal ilişkiler üzerindeki dönüştürücü etkisine dikkat çekmektedir. Bu yönüyle de insan ilişkilerinde uzlaşa ve affediciliğin önemini vurgulayan evrensel bir ahlâkî mesaj sunmaktadır.

İbn Câbir’in aşağıdaki şiiri, insan ilişkilerinde özellikle cahil ve edepsiz kişilere karşı nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiğine dair önemli ahlâkî mesajlar içermektedir. İbn Câbir cahil kişinin cehaletinin kendisine yettiğini ifade ettiği aşağıdaki şiirinde, edepsiz kimseyi de kınamaktan sakındırarak muhataplarına şöyle seslenmiştir:³³

³² İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 149.

³³ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 182.

وَحَسْبُهُ مِنْ جَهْلِهِ قَدْ حَوَى أَغْرَضَ عَنِ الْجَاهِلِ مَهْمَا قَدْ أَسَا
إِنْ لَمْتَهُ لَمْ يَتَّئِدْ وَلَا ارْعَوَى وَلَا تَلَمَّ ذَا سَفَهٍ فَإِنَّهُ

“Cahilden yüz çevir her ne kadar kötülük etmişse de cehaletinden sahip olduğu şeyler ona yeter.

Edepsizi kınama, onu kınarsan muhakkak ne ağırdan alır ne de hatadan döner.”

Yukarıdaki şiirin ilk beytinde İbn Câbir, A'râf sûresinin 199. ayetinde geçen *“Cahillerden yüz çevir.”* anlamındaki (وَأَعْرَضَ عَنِ الْجَاهِلِينَ) ibaresini küçük bir değişiklik ile iktibâs etmiştir. İbn Câbir, cahil ve edepsiz kimselere karşı takınılması gereken tavrı ele aldığı bu şiirde, onlarla mücadele etmek veya polemige girmek yerine uzak durmanın daha isabetli bir davranış olduğunu ifade etmektedir. Nitekim ona göre kişinin içinde bulunduğu cehalet hâli başlı başına bir eksiklik ve mahrumiyet sebebidir. Bu nedenle böyle kimselerle tartışmaya girmek çoğu zaman fayda sağlamamaktadır. İkinci beyitte ise edepsiz kişilerin kınanmasının onları hatalarından vazgeçirmeyeceği belirtilmekte ve bu tür kimselerin uyarı ve eleştirilere kayıtsız kaldıklarına dikkat çekilmektedir. Böylece şair, muhataplarına cahil ve edepsiz kişiler karşısında sükûneti korumayı ve onlardan uzak durmayı öğütlemektedir.

İbn Câbir ömrünün baharında olan kimseye ihtiyarlığı düşünerek hareket etmeyi tavsiyeyle başladığı aşağıdaki dizelerinde, saçları ağarıp ihtiyarlamış kişinin de nasıl davranması gerektiği hususunda muhataplarına şöyle seslenmiştir:³⁴

عَسَى يَلِينُ لِلْفَقَى قَلْبٌ قَسَا فَادْكُرْ زَمَانَ الشَّيْبِ فِي حَالِ الصَّبَا
مَا اشْتَغَلَ الرَّأْسُ مَشِيبًا وَانْتَسَى مَا أَقْبَحَ اللَّهُوَ عَلَى الْمَرْءِ إِذَا

“Gençlik halinde ihtiyarlık zamanını düşün; umulur ki katılaşmış bir kalp genç için yumuşar.

Saçı ağarıp onu kapladığı zaman, kişinin eğlenmesi ne çirkindir.”

Yukarıdaki şiirin ikinci beytinde İbn Câbir, Meryem sûresinin 4. ayetinde geçen *“Saçlarım ağardı.”* anlamındaki (وَاشْتَغَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا) ibaresini küçük bir değişiklik ile iktibâs etmiştir. İbn Câbir, şiirine gençlere yönelik bir nasihatle başlamıştır. Gençleri ileride karşılaşacakları ihtiyarlık dönemini göz önünde bulundurarak davranmaya davet etmiştir. Şair, bu düşüncenin kişiyi gafletten uzaklaştıracağını ve kalpteki katılığın yumuşamasına vesile olacağını ima etmektedir. İkinci beyitte ise yaşlılık dönemine ulaşmış bir kimsenin gençliğe özgü eğlence ve dünyevî meşguliyetlere yönelmesini eleştirel bir üslupla değerlendirmektedir. Bu bağlamda şiir, yaşlanmanın beraberinde getirdiği vakar ve olgunluk anlayışına vurgu yapmaktadır. İnsanın hayatının her döneminde içinde bulunduğu yaşın gereklerine uygun davranması gerektiğini hatırlatmaktadır. İbn Câbir, yaptığı iktibâs aracılığıyla gençlik ve yaşlılık dönemlerini ahlâkî bir bakış açısıyla ele alarak okuyucusunu ölçülü ve sorumluluk sahibi bir hayat anlayışına yönlendirmiştir.

Aşağıdaki şiirin son beytinde İbn Câbir, Talâk sûresinin 7. ayetinde geçen *“Allah bir güçlüğüñ ardından bir kolaylık sağlayacaktır.”* anlamındaki (سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا) ibaresini küçük bir değişiklik ile iktibâs ederek yaşadığı zorluğun ardından ilahî rahmetin tecelli edeceğine olan inancını şöyle dile getirmiştir:³⁵

عَلَيْنَا وَعَادَ الْبَرُّ مِنْ حِينِهِ بَحْرًا فَأَقْبَلَتْ الْأَمْطَارُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ
وَلَمْ نَسْتَطِعْ نَحْطُو ذِرَاعًا وَلَا شِبْرًا إِلَى أَنْ نَزَلْنَا مِنْ حُجَّةٍ جَانِبًا

³⁴ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi'ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 180.

³⁵ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi'ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 73.

نَزَّلْنَا وَفَلْنَا سَوْفَ يَرْحَمُ رُبُّنَا وَجَعَلْ بَعْدَ الْعُسْرِ فِي أَمْرِنَا يُسْرًا

“Her bir yandan üzerimize yağmurlar geldi o vakit kara denize döndü.

Mahacce’den³⁶ bir tarafa konaklayıncaya kadar ne bir karış ne de bir zira yürüyebildik.

Böylece Konakladık. Rabbimiz bize merhamet edecek ve işimizde zorluktan sonra bir kolaylık sağlayacaktır dedik.”

İbn Câbir yukarıdaki şiirinde, hac yolculuğu sırasında karşılaştıkları zorlukları tasvir etmektedir. İlk beyitte şair, yoğun yağmurların her yandan üzerlerine geldiğini ve toprağın suyla dolarak adeta denize dönüştüğünü ifade etmektedir. Bu tasvir, yolculuk esnasında karşılaşılan güçlükleri canlı bir şekilde yansıtarak okuyucunun yaşanan sıkıntının mahiyetini daha iyi kavramasını sağlamaktadır. İkinci beyitte şair, olumsuz hava koşulları sebebiyle hareket kabiliyetlerinin tamamen kısıtlandığını ve neredeyse adım atamayacak hâle geldiklerini dile getirmektedir. Burada kullanılan *“ne bir karış ne de bir zira yürüyebildik”* ifadesi, çaresizliğin ve sıkıntının şiddetini pekiştiren etkili bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son beyitte ise şair, içinde bulundukları zor durumu tevekkül ve teslimiyet çerçevesinde ele almakta ve ilahî rahmetin tecelli edeceğine duyduğu inancı ifade etmektedir. *“Rabbimiz bize merhamet edecek ve işimizde zorluktan sonra bir kolaylık sağlayacaktır”* sözü, karşılaşılan sıkıntıların ardından bir ferahlığın geleceğine dair ümidi yansıtmaktadır. Bu yönüyle beyit, hac yolculuğunda yaşanan güçlükler bağlamında söylenmiş olmakla birlikte, zorluklar karşısında sabır ve Allah’ın yardımına güvenme düşüncesini de ön plana çıkarmaktadır. Bu şiirde yapılan iktibâs, bireysel bir umut ifadesi olmasının yanı sıra sabır ve tevekkül anlayışını da yansıtmaktadır. İbn Câbir’in yukarıdaki beyitlerde yaptığı iktibâs, şiire edebî ve dinî bir nitelik kazandırmıştır. Şair, yaşadığı tabiat olayını yalnızca fiziksel bir engel olarak ele almamakta; bu olayı ilahî rahmete duyulan güven ve zorluklar karşısında gösterilmesi gereken metanetle ilişkilendirerek sanatsal bir dille ifade etmektedir.

İbn Câbir insana dünya hayatında sahip olduğu şeylerin gelip geçici olduğu gerçeğini doğrudan vahye dayandırarak başladığı aşağıdaki şiirinde, kişinin hayatta edindiği serveti nasıl kullanması gerektiği hususunda muhataplarına tavsiyede bulunmuştur. O, servetin ve mülkün faniliğini, bunların insana ebedilik kazandıramayacağını etkileyici bir üslupla şöyle dile getirmiştir:³⁷

يَا صَاحِبَ الْمَالِ أَلَمْ تَسْمَعْ لِقَوْلِهِ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ

فَاعْمَلْ بِهِ خَيْرًا فَإِنَّهُ مَا يَبْقَى وَلَا أَنْتَ بِهِ مُخْلَدٌ

“Ey mal sahibi! Allah’ın: “Sizin yanınızdakiler tükenip gider.” sözünü duymadın mı?

Onunla hayırda bulun. Allah’a andolsun ki ne o (mal) baki kalır ne de sen ölümsüz olursun onunla.”

Yukarıdaki şiirin ilk beytinde İbn Câbir, Nahl sûresinin 96. ayetinde geçen *“Sizin yanınızdaki bulunanlar yok olup gider, ama Allah’ın katındakiler kalıcıdır.”* anlamındaki (مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ) ibaresini iktibâs yapmıştır. Şair, ayette hiçbir değişikliğe gitmeksizin birinci beytin son şatırını bu ayetten alıntılamıştır. İbn Câbir, bu şiirinde insanın mal ve mülkle olan ilişkisini doğrudan bir ayet üzerinden ele alarak sahip olunan servetin geçiciliğine dikkat çekmekte ve okuyucusunu dünyevî olana ilişkin bir muhasebeye davet etmektedir. Şiirin ilk beytinde şair, *“Ey mal sahibi!”* ifadesiyle muhatabına doğrudan seslenerek dikkat çekici bir giriş yapmaktadır. Bu hitap tarzı, okuyucunun ya

³⁶ Mahacce, Suriye’nin güney bölgesi olan Havran sınırları içinde bulunan köylerden birisi bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1979), 5/60.

³⁷ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 35.

da dinleyicinin şiirle kurduğu bağı güçlendiren önemli bir üslup özelliği olarak öne çıkmaktadır. Ardından Kur’ânî bir atıfta bulunarak mal ve mülkün faniliğini Allah’ın kelamıyla hatırlatmaktadır.

İkinci beyitte ise şair, bu gerçekten hareketle servetin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair bir tavsiyede bulunmaktadır. “*Onunla hayırda bulun*” ifadesi, malın bireysel birikimin ötesinde hayır ve iyilik vesilesi kılınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Şair, bu tavsiyesini “*Ne mal baki kalır ne de sen ölümsüz olursun onunla*” sözüyle destekleyerek servetin geçiciliğini ve insanın ölüm karşısındaki kaçınılmaz durumunu vurgulamaktadır. Özellikle servetin insanı ölümsüz kılamayacağına yapılan vurgu, mal ve mülk birikimiyle kalıcılık elde edilebileceği düşüncesine yönelik güçlü bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle yukarıdaki şiir, okuyucuya dünya malının gerçek mahiyetini hatırlatan, onu bilinçli bir hayat anlayışına ve ahlâkî sorumluluk bilincine yönlendiren didaktik bir işlev üstlenmektedir.

2.3. İbn Câbir el-Endelüsî’nin Şiirlerinde Hadis’ten İktibâs Örnekleri

Hiz. Peygamber devrinden itibaren hadislerin şiirde kullanılması, Arap edebiyatında yerleşik bir anlatım biçimi olarak dikkat çekmektedir. Şiirde dinî metinlere yer verme geleneği, başlangıçta öğretme ve aktarma amacına hizmet ederken zamanla dil ve edebiyat sahasında sanatsal bir ifade imkânına dönüşmüştür. Sahâbe döneminde sınırlı örneklerle temsil edilen hadis iktibâsı, Emevîler devrinde zühd ve hikmet temalı şiirlerin yaygınlaşmasıyla daha görünür hâle gelmiştir. Abbâsîler döneminde ise gelişerek sistemli bir edebî sanat hâline gelmiştir.³⁸ Bu çerçevede İbn Câbir’in şiirlerinde yer alan hadis iktibâsları, bu edebî geleneğin devamı olmasının yanı sıra şairin dinî referansları edebî bir söylem içinde kullanma biçimini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İbn Câbir hayâ duygusunun insanı kötü işler yapmaktan engellendiğini dile getirerek başladığı aşağıdaki şiirde, hayâsız kimselerden korkup uzak durulması gerektiğini dile getirmiştir. Bu şiirde o, Hiz. Peygamber’in “إِذَا لَمْ تَسْتَحْيَ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ”, “*İnsanların peygamberlik sözlerinden edindiği hikmetlerden biri de: Hayâ duygunu kaybettiğinde istediğini yap.*”³⁹ hadisini küçük bir değişiklik ile iktibâs ederek nazma şu şekilde aktarmıştır:⁴⁰

حَيَاءُ الْمَرْءِ يَزْجُرُهُ فَيَحْشَى
فَحَفَ مَنْ لَا يَكُونُ لَهُ حَيَاءُ
فَقَدْ قَالَ الرَّسُولُ بِأَنَّ مِمَّا
بِهِ نَطَقَ الْكَرَامُ الْأَنْبِيَاءُ
إِذَا مَا أَنْتَ لَمْ تَسْتَحْيَ فَاصْنَعْ
كَمَا تَخْتَارُ وَأَفْعَلْ مَا تَشَاءُ

“Kişinin hayâsı kendisini engeller böylece çekinir. Kork bu sebeple hayâsı olmayandan.

Resûlullâh, enbiyâ-i kirâmın hayâdan açık bir şekilde şöyle konuştuklarını söylemişti:

“Utanmadığın zaman tercih ettiğin gibi amel eyle ve istediğini yap.”

İbn Câbir’in yukarıdaki şiirinde ele aldığı asıl tema, hayâ kavramının insanın davranışlarını yönlendiren ahlâkî bir unsur olduğu ve hayâsız kimselerin güvenilirliğine yönelik bir sorgulama içerdiğidir. Şairin bu beyitlerde Hiz. Peygamber’in “*Utanmadığın zaman dilediğini yap*” hadisini temel alarak kişinin hayâsının onu yanlış fiillerden alıkoyan bir işlev gördüğüne işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede hayâ sahibi olmayan kimselerden sakınılması gerektiği şair tarafından dile getirilmektedir. İlk beyitte yer alan “*Kişinin hayâsı kendisini engeller böylece çekinir.*” ifadesi, hayânın birey açısından içsel bir denetim mekanizması olarak kavramsallaştırıldığını göstermektedir. Bu bağlamda şair tarafından hayâ, adeta insanın kötü fiillerden kaçınmasını sağlayan

³⁸ İbrahim Sağlam, “Arap Şiirinde Hadis ile İktibâs”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]* 21 (Haziran 2022), 136-137.

³⁹ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Enbiya”, 64 (No. 3296).

⁴⁰ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 17.

ahlâkî bir fren mekanizması olarak ele alınmaktadır. Şair bu şiirinde, hayâsız insanlardan sakınılması gerektiğini belirterek onların ahlâkî bir sınırlamaya tabi olmadıklarını ve dolayısıyla güvenilmez olduklarını ima etmektedir.

İkinci beyitte şair Hz. Peygamber'in sözlerinin kendisinden önceki peygamberlerin öğretileriyle uyumlu olduğuna işaret etmiştir. Bu durum hayâ kavramının yalnızca İslâm'a özgü bir değer olmadığını, önceki peygamberlerin de bu ahlâkî ilkeye vurgu yaptığını göstermektedir. Nitekim hayâ, önceki şeriatlarda da sürekli olarak olumlu ve değerli bir ilke kabul edilmiş ve herhangi bir neshe uğramaksızın sürekliliğini korumuştur.⁴¹ Şair son beyitte ise şairin Hz. Peygamber'in meşhur hadisine doğrudan atıf yapmıştır. *"Utanmadığın zaman tercih ettiğin gibi amel eyle ve istediğini yap."* ifadesi bir uyarı niteliği taşımaktadır. Zira hayâdan yoksun bir kimsenin davranışlarını sınırlayan içsel bir denetim mekanizmasından mahrum kalacağı ve bu durumun ahlâkî sınırların aşılmasına zemin hazırlayabileceği söylenebilir. Bu çerçevede şair, bu hadisi nazmına dâhil ederek hayânın önemine dikkat çekmiş ve bu erdemin zayıflaması durumunda bireyin olumsuz davranışlardan uzak durmasının güçleşeceğine işaret etmiştir.

İbn Câbir muhataplarını hayâlî kimselerle arkadaşlık etmeye davet ettiği aşağıdaki şiirinde, hayâsı az olan insanlardan da uzaklaşmaya çağırıştır. Zira şaire göre hayâsı az olan kişilerden hayır beklenmemektedir. Bu şiirde şair, Hz. Peygamber'in *"الْحَيَاءُ كُلُّهُ خَيْرٌ"* *"Hayânın hepsi hayırdır."*⁴² hadisini küçük bir değişiklik ile iktibâs ederek şu şekilde nazma dökmüştür:⁴³

قَالَ الرَّسُولُ الْحَيَاءُ خَيْرٌ فَاصْحَبْ مِنَ النَّاسِ ذَا حَيَاءٍ
وَعَنْ قَلِيلِ الْحَيَاءِ فَابْعُدْ فَخَيْرُهُ لَيْسَ ذَا رَجَاءٍ

"Resûlullâh: "Hayâ hayırdır." dedi. Bu sebeple insanlardan hayâ sahibi olanlarla arkadaşlık et. Hayâsı az olandan uzaklaş zira onun hayrı umulan değildir?"

İbn Câbir, yukarıdaki şiirinde hayânın kişinin sosyal ilişkilerindeki belirleyici rolüne dikkat çekmektedir. O, Hz. Peygamber'in *"Hayânın hepsi hayırdır."* hadisine atıfta bulunarak insanın hayâ sahibi kimselerle dostluk kurmasını ve hayâsız kimselerden uzak durmasını öğütlemektedir. İlk beyitte şair, *"Resûlullâh: "Hayâ hayırdır." dedi* ifadesiyle Hz. Peygamber'in hadisini doğrudan aktarmış ve hayânın bütünüyle hayır olduğunu vurgulamıştır. Bu şekilde hadisin nazma dökülmesi, şiirin ifade gücünü artırmış ve ahlâkî mesajın daha etkili bir şekilde aktarılmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in bu sözü, hayânın mutlak bir iyilik kaynağı olduğunu ve insanın karakterinde yer aldığı takdirde kişinin doğru ve erdemli bir hayat süreceğini belirtmektedir. Bu yönüyle o, çirkin fiillerin terk edilmesini sağlayarak hak sahiplerine karşı yükümlülüklerin eksiksiz yerine getirilmesine vesile olan içsel bir denetim mekanizması işlevi görmektedir.⁴⁴ *"Bu sebeple insanlardan hayâ sahibi olanlarla arkadaşlık et"* dizesinde, insanın karakterinin sosyal çevresinden etkilendiği gerçeğinden hareketle hayâlî kimselerle dostluk kurmanın önemi dile getirilmektedir. Bu ifade, İslam ahlak anlayışında sıkça dile getirilen *"الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ"* *"Kişi dostunun dinî üzeredir."*⁴⁵ hadisiyle de örtüşmektedir.

⁴¹ Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981), 21/236.

⁴² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955), "İmân", 12; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karah (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Hayâ", 7 (No. 4796).

⁴³ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi'ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 17.

⁴⁴ Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin b. Ruslân el-Makdisî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Hâlid er-Ribât vd. (Mısır: Dâru'l-Felâh, 2016), 18/460.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 13/398 (No. 8028).

İkinci beyitte ise hayâsı az olan kişilerle ilişkilerin sakıncalı olduğu belirtilmektedir: “وَعَنْ قَلِيلٍ الْحَيَاءِ فَأَبْعُدُ”, *Hayâsı az olandan uzaklaş*. Bu ifadede, hayâsızlığın birey ve toplum açısından olumsuz sonuçları olabileceği ima edilmiştir. Şair, bu tip kimselerle dostluk kurmanın insanın ahlâkî yapısını zedeleyebileceği uyarısında bulunmaktadır. Son beyitte yer alan “فَخَيْرُهُ لَيْسَ ذَا رَجَاءٍ”, *Zira onun hayrı umulan değildir* ifadesi, hayâsız bir kişiden iyilik beklenemeyeceği düşüncesini vurgulamaktadır. İbn Câbir, bu şiirinde hayâ kavramını toplumsal ilişkiler bağlamında ele alarak bireyin kiminle dostluk kurması gerektiğine dair önemli bir ahlâkî rehberlik sunmaktadır.

İbn Câbir Hz. Peygamber’in nazarında Hz. Ali’nin ilmi değeri ve kıymetini dile getirdiği aşağıdaki şiirinde, Resûl-i Ekrem’in “أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَعَلَيٌّ بَابُهَا”, *Ben hikmet yurduyum. Ali de onun kapısıdır.*⁴⁶ hadisi ile “مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيٌّْ مَوْلَاهُ”, *Ben kimin dostu isem Ali de o kişinin dostudur.*⁴⁷ hadisini küçük bir değişiklik ile iktibâs ederek şu şekilde şu şekilde nazma dökmüştür:⁴⁸

وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِنِّي مَدِينَةٌ مِنْ الْعِلْمِ وَهُوَ الْبَابُ قَالِبَابٍ فَاقْصُدْ
وَمَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ عَلَيٌّ وَلِيُّهُ وَمَوْلَاهُ فَاصْطِقْ حُبَّ مَوْلَاكَ تَرَشُدْ

“Resûlullâh: Muhakkak ben ilmin şehriyim, o (Hz. Ali) kapısıdır. Bu sebeple kapıya yönel. Ben kimin dostu isem Ali de onun velisi ve dostudur. Bu sebeple dostunu hakikaten sev. Böylece hak yolda olursun.”

İbn Câbir bu şiiri Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye atfettiği ilmi ve manevi değeri vurgulayan hadislerden hareketle söylemiştir. Şair, Hz. Peygamber’in “أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَعَلَيٌّ بَابُهَا”, *Ben hikmet yurduyum, Ali de onun kapısıdır.* hadisine nazire yaparak Hz. Ali’yi ilme açılan bir kapı olarak tasvir etmekte ve ona yönelmenin gerekliliğini dile getirmektedir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber’in “مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيٌّْ مَوْلَاهُ”, *Ben kimin dostu isem Ali de o kişinin dostudur.* hadisine de atıfta bulunarak Hz. Ali’nin İslam toplumu içerisindeki seçkin konumuna dikkat çekmektedir.

İlk beyitte Hz. Peygamber ilmin merkezi olarak konumlandırılırken Hz. Ali bu merkeze ulaşmayı sağlayan bir kapı metaforu üzerinden sunulmaktadır. Şair muhataplarına doğrudan hitap ederek Hz. Ali’nin ilmi rehberliğine yönelmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. İkinci beyitte şair, söz konusu rivayete yapılan açık atıf aracılığıyla Hz. Ali’nin İslamî gelenekteki konumunu pekiştirmektedir. Bu çerçevede yukarıdaki şiir, İslam düşünce geleneğinde Hz. Ali’ye atfedilen ilim, hikmet ve örneklik niteliklerini ön plana çıkaran bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Nitekim Hz. Ali, Hz. Peygamber’e en yakın isimlerden biri olmasının yanı sıra İslam ilim ve irfanının en mühim temsilcilerinden biri olarak da kabul edilmiştir.⁴⁹ İbn Câbir’in bu şiiri, söz konusu rivayetleri esas alarak Hz. Ali’yi ilmî ve rehberlik yönüyle öne çıkaran bir yorum sunmaktadır. Şair, muhatabını Hz. Ali’ye yönelmeye teşvik ederken ona duyulan sevginin samimi olması gerektiğini de ima etmektedir.

Aşağıdaki şiirde İbn Câbir, Hz. Peygamber’in “وَالْمُهَاجِرُ مَنْ ، وَلِسَانِهِ وَيَدِهِ ، ” *Mümin, Müslüman kardeşlerinin dilinden ve elinden zarar görmediği kimsedir. Muhacir de Allah’ın yasaklarını bıraktandır.*⁵⁰ hadisini küçük bir değişiklik ile şu şekilde iktibâs etmiştir:⁵¹

⁴⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî - İbrâhîm Atve Avad (Mısır: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, 1975), “Menâkıb”, 46 (No. 3723).

⁴⁷ Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 1/368 (No. 641); Ebû Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ala’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990), 4/72 (No. 4578).

⁴⁸ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 50.

⁴⁹ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtiḥ* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 2002), 9/3940.

⁵⁰ Buhârî, “Rikâk”, 84 (No. 6119).

⁵¹ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 68.

مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ كُلُّهُمْ وَأَمِنُوا مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ
فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الْحَقِيقُ بِذَا جَاءَ حَدِيثٌ لَا شَكَّ فِي سَنَدِهِ

“Müslümanların hepsinin dilinden ve elinden güvende olduğu kimse,

O gerçek Müslümandır. İsnadında şüphe olmayan bir hadis bu (manayı beraberinde) getirdi.”

İbn Câbir, bu şiirinde Hz. Peygamber’in Müslüman olmanın temel göstergelerinden biri olarak ifade ettiği hadisini nazma dökerek bireyin toplumsal hayattaki sorumluluklarına dikkat çekmektedir. Şair *“Müslümanların hepsinin dilinden ve elinden güvende olduğu kimse”* ifadesiyle, Müslüman bireyin sahip olması gereken ahlâkî çerçeveyi belirlemektedir. Hz. Peygamber’in hadisinin anlamına sadık kalınarak yapılan bu nazım, İslâm’ın insanlar arasındaki güven ilişkisine verdiği önemi vurgulamaktadır.

İlk beyitte yer alan “مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ كُلُّهُمْ” ifadesi, Müslümanların tamamının bir kimsenin fiillerinden emin olması gerektiğine işaret etmekte olup bireyin davranışlarının toplumun diğer fertlerine zarar vermemesi gerektiği yönünde bir anlam taşımaktadır. Şairin “وَأَمِنُوا مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ” dilinden ve elinden emin olduğu şeklindeki ifadesi ise, insanın sözlü ve fiilî davranışlarıyla çevresine zarar vermemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Burada geçen “لِسَانِهِ” (dili) ve “يَدِهِ” (eli) ifadelerinin sırasıyla sözlü ve fiziksel zarar verme biçimlerine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Zira gıybet, iftira ve kötü söz gibi dil yoluyla ortaya çıkan olumsuzluklar ile haksız şiddet kullanımı veya başkalarının haklarına tecavüz gibi fiilî eylemlerden kaçınmak İslâm ahlâkının temel taşlarındandır.⁵²

İkinci beyitte yer alan “فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الْحَقِيقُ بِذَا”, *“O gerçek Müslümandır.”* ifadesi hakiki Müslüman kimliğinin başkalarına zarar vermeyen bir birey olarak tanımlandığını göstermektedir. Şair, bu şiirinde kişinin dinî kimliğinin gerçek hayatta ne derece ahlâkî bir duruş sergilediğiyle doğrudan bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda gerçek bir Müslüman sözleriyle kimseyi incitmediği gibi eylemleriyle de başkalarına zarar vermez.

İbn Câbir niyete uygun düşmeyen işi, meyvesi olmayan bir ağaca benzettiği aşağıdaki şiirinde Hz. Peygamber’in “يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَّا نَوَىٰ فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَاجِرَتُهُ إِلَى اللَّهِ” *“Amellerin değeri, kişinin niyetiyle belirlenir. Kişi, hangi amaçla bir fiilde bulunmuşsa onun karşılığı da o amaca göre verilir. Buna göre, hicretini dünyevî kazanç ya da evlilik maksadıyla gerçekleştiren kimse, hicretinden ancak bu niyetine uygun bir karşılık görecektir.”*⁵³ hadisini küçük bir değişikliklerle şu şekilde iktibâs etmiştir:⁵⁴

عَمَلٌ إِنْ لَمْ يُوَافِقْ نِيَّةً فَهُوَ عَرْسٌ لَا يُرَى مِنْهُ ثَمَرٌ
إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ قَدْ نَصَّاهُ عَنْ سَيِّدِ الْخَلْقِ عُمَرُ

“Bir iş niyete uygun düşmezse o, meyve görünmeyen bir fidandır.

Ameller niyetlere göredir. Hz. Ömer onu mahlûkatın efendisine isnâd etmiştir.”

İbn Câbir, bu şiirinde Hz. Peygamber’in “يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ”, *“Ameller niyetlere göredir.”* hadisini nazma aktararak niyetin İslam düşüncesindeki önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda şairin niyet ile amel arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak amacıyla *“meyve vermeyen fidan”* metaforuna başvurduğu görülmektedir. Kanaatimizce söz konusu metafor, amelin değerinin yalnızca dış

⁵² Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Nûreddîn Alî el-Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sağîr* (Riyad: Mektebetü'l-İlmâmî's-Şâfiî, 1988), 2/456.

⁵³ Buhârî, “Bed’ü'l-Vahy”, 1 (No. 1).

⁵⁴ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 91.

görünüşe bağlı olmadığını asıl belirleyici unsurun niyet olduğunu vurgulayan güçlü bir temsil mesabesindedir. Nitekim ilk beyitte, niyetle desteklenmeyen bir işin meyve vermeyen fidana benzediği ifade edilmektedir. Böylece meyvesiz ağacın beklenen faydayı sağlamaması ile sahih bir niyete dayanmayan amellerin istenen değere ulaşamaması arasında benzerlik kurulmaktadır. Şair, bu teşbih yoluyla amellerin gerçek anlamda değer kazanmasının doğru niyete bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Böylece şiir, amel-niyet ilişkisinin ahlâkî ve dinî yönüne dikkat çeken didaktik bir çerçeve sunmaktadır.

İkinci beyitte hadisin doğrudan iktibas edilmesi, şiirin dinî referansını güçlendiren temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, ilk beyitte meyve vermeyen fidan teşbihiyle ortaya koyduğu düşüncüyü, ikinci beyitte hadis metnine yer vererek temellendirmektedir. Böylece şiirde ortaya konulan mesaj, yalnızca şairin kişisel değerlendirmesi olmaktan çıkıp Hz. Peygamber'in sözüne dayandırılmış olmaktadır. Bu yönüyle iktibas, şiirin anlamını kuvvetlendirmekte ve ona dinî bir otorite kazandırmaktadır. Böylece İbn Câbir, şiirinde dinî referansı merkeze alarak muhataplarına daha bağlayıcı bir ahlâkî çerçeve sunmaktadır.

İbn Câbir, Resûlullâh'ın göz nuru torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e karşı duymuş olduğu sevgiyi dile getirdiği aşağıdaki şiirde, Hz. Peygamber'in o ikisi hakkında söylemiş olduğu üç farklı hadisi küçük değişikliklerle şu şekilde iktibâs etmiştir:⁵⁵

وَبِالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ السَّيِّدَيْنِ تَوَسَّلِي	يَجِدُهُمَا فِي الْحَشْرِ عِنْدَ تَقَرُّدِي
هَمَّا قُرَّتَا عَيْنِ الرَّسُولِ وَسَيِّدَا	شَبَابِ الْوَرَى فِي جَنَّةِ الْخُلْدِ فِي عَدِ
وَقَالَ هُمَا رَيْحَانَتَايَ أَحَبُّ مَنْ	أَحَبَّهُمَا فَاصْطَدُّهُمَا الْحُبُّ تَسْعَدِ

“Yakarışım Seyyideyn Hasan, Hüseyin ve diriliş gününde yalnızlığında dedeleri iledir. O ikisi, Hz. Peygamberin göz aydınlığı ve yarın sonsuzluk cennetinde insanların efendileridir. (Hz. Peygamber) O ikisi benim reyhanemdir, o ikisini seveni ben de severim dedi. O ikisi hakkında sevginde samimi ol, mutlu olursun.”

Yukarıdaki şiirde iktibâs edilen hadisler şunlardır: “إِنَّ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ هُمَا رَيْحَانَتَايَ مِنَ الدُّنْيَا”, “Hasan ve Hüseyin benim dünyada reyhanımdır.”⁵⁶ “الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ”, “Hasan ve Hüseyin, Cennet ehlinin gençlerinin efendileridir.”⁵⁷ “هَذَانِ ابْنَايَ وَابْنَتَايَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَحِبُّهُمَا فَأَحِبَّهُمَا وَأَحِبَّ مَنْ يُحِبُّهُمَا”, “Bunlar benim oğullarım, kızımın evlatlarıdır. Allah'ım, ben onları seviyorum; sen de onları sev ve onları sevenleri de sev.”⁵⁸

İbn Câbir'in bu şiiri, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in İslâm geleneğindeki seçkin konumunu konu edinmektedir. Şair, ilk beyitte diriliş gününde yaşayacağı yalnızlık karşısında Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların dedesi Hz. Peygamber'i vesile edinerek dua etmektedir. Kanaatimizce bu ifade, Ehl-i beyt'e duyulan sevginin yanı sıra ahiret gününde onların yakınlığına ve şefaatine erişme ümidini de yansıtmaktadır. İkinci beyitte Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber'in “göz aydınlığı” olarak nitelendirilmeleri ve cennet ehlinin efendileri arasında gösterilmeleri, onların fazilet ve üstün makamlarına işaret etmektedir. Böylece şair, onların İslâmî gelenekte sahip oldukları değeri şiirsel bir üslupla dile getirmektedir.

Üçüncü beyitte Hz. Peygamber'e isnat edilen “o ikisi benim reyhanemdir” ve “onları seveni ben de severim” anlamındaki ifadelerin doğrudan iktibas edilmesi, şiirin dinî referansını güçlendiren temel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce bu iktibaslar, şiirin ifade gücünü artırmanın

⁵⁵ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi'ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 64.

⁵⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 46 (No. 3770).

⁵⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 46 (No. 3768).

⁵⁸ Tirmizî, “Menâkıb”, 46 (No. 3769).

yanı sıra şairin dile getirdiği sevgi anlayışını hadis temelli bir otoriteye dayandırmaktadır. Ayrıca “onlar hakkında sevginde samimi ol, mutlu olursun” ifadesi, muhataba yönelen didaktik bir mesaj içermekte ve bu sevginin bireyin saadetiyle ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Böylece İbn Câbir, Ehli-beyt sevgisini dinî referanslarla temellendirerek edebî bir üslupla ifade etmiştir.

İbn Câbir muhataplarına zühdü, başkasının yararını kendi menfaatine tercih etmeyi ve takvalı yaşamayı tavsiye ettiği aşağıdaki şiirde, Hz. Peygamber’in “ مَا مَلَأَ آدَمِيَّ وَعَاءٌ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ ”⁵⁹, “İnsan, midesinden daha zararlı bir kabı doldurmamıştır. Zorunlu olarak yemek yiyecekse, midesinin üçte biri gıda, üçte biri içecek, kalan üçte biri ise nefes alıp verebilmesi için boş bırakılmalıdır.”⁶⁰ hadisini küçük bir değişikliklerle şu şekilde iktibâs etmiştir:⁶⁰

فَعِشْ مِثْلَمَا عَاشَتْ صَحَابَتُهُ بِهَا عَلَى الزُّهْدِ وَالْإِثَارِ وَالسَّيْنِ الْأَتَقَى
وَلَا تَمْلَأَنَّ الْبَطْنَ فَالْبَطْنُ شَرُّ مَا مَلَأَتْ فَأَمْسِكَ لَا شَيْهَائِكَ مَا يَبْقَى

“Sahabelerinin yaşadığı gibi zühd, îsâr ve en takvalı yollar üzere yaşa.

Karnını doldurma zira karın doldurduğun şeylerin en kötüsüdür. Kalanlardan da iştahını tut.”

İbn Câbir’in bu şiiri, İslam ahlakının temel ilkeleri olan zühd, îsâr ve merkeze alan didaktik bir muhteva arz etmektedir.⁶¹ Şair, Hz. Peygamber’in “ مَا مَلَأَ آدَمِيَّ وَعَاءٌ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ ”⁶¹, “*Âdemoğlu, karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır.*” hadisini esas alarak Müslümanlara sade ve ölçülü bir hayat sürmeleri konusunda öğüt vermektedir.

Şairin bu şiirde sahâbe hayatını örnek göstermesi, ideal Müslüman yaşam tarzının ilk neslin pratiği üzerinden temellendirildiğini ortaya koymaktadır. Kanaatimizce bu vurgu, dünya nimetlerine karşı ölçülü olmayı, israftan kaçınmayı ve başkalarının menfaatini öncelemeyi içeren bir ahlâk anlayışının şiirsel ifadesi niteliğindedir. İlk beyitte sahâbenin zühd, îsâr ve takva eksenli hayat tarzı, Müslümanlar için model bir yaşam biçimi olarak sunulmaktadır. İkinci beyitte ise “*Âdemoğlu, karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır.*” anlamındaki hadise yapılan atıf, ölçülü beslenme ve nefsânî arzuların sınırlandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Kanaatimizce şair bu ifade üzerinden muhataplarına yeme-içme, tüketim ve dünya nimetlerine yönelim hususunda bir itidal çağrısında bulunmaktadır. Bu yönüyle şiir, bireyin nefsinin kontrol altına alınması gerekliliğini vurgulayan somut bir ahlâk dersi sunmaktadır. Modern dünyada israfın ve tüketim kültürünün arttığı bir dönemde, İbn Câbir’in bu öğütleri günümüz Müslümanları için de geçerliliğini korumakta ve İslamî değerlerin yaşanmasına dair önemli ipuçları sağlamaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Endülüslü şair İbn Câbir el-Endelüsî’nin şiirlerinde iktibâs sanatının kullanımını tematik, yapısal ve işlevsel yönleriyle inceleyerek söz konusu sanatın şairin şiir dünyasındaki işlev ve önemini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, İbn Câbir’in yaşadığı dönemin ilim ve edebiyat çevrelerinde saygın bir konuma sahip olduğunu ve Hz. Peygamber’i övgü konusu edinen, her beytinde en az bir bedî’ sanatı barındıran bedî’iyyât türünün önemli temsilcileri arasında bulunduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında incelenen iktibâs örnekleri, İbn Câbir’in Kur’ân ayetleri ve hadislerden yaptığı alıntılarını rastlantısal biçimde değil belirli bir tematik bilinç doğrultusunda seçtiğini ortaya

⁵⁹ Tirmizî, “Zühd”, 34 (No. 2380).

⁶⁰ İbn Câbir el-Endelüsî, *Şi’ru İbn Câbir el-Endelüsî*, 98.

⁶¹ Zühd, dünya nimetlerine bağlanmamayı ve onlara karşı gönülden bir bağlılık taşımamayı ifade ederken îsâr, kişinin fayda sağlama ve zararı giderme hususunda başkasını kendi nefesine tercih etmesidir. Takvâ ise Allah’a itaatte ihlâsı esas alarak azabından korunmayı ve bu doğrultuda kişinin günahı terk edip cezayı gerektiren fiillerden nefsinin muhafaza etmesidir. bk. Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürânî, *et-Ta’rîfât*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 44, 69, 118.

koymaktadır. Nitekim Kur'ân kaynaklı iktibâsların ağırlıklı olarak takvâ, sabır, tevekkül, nefis terbiyesi ve dünya hayatının faniliği ekseninde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Hadis kaynaklı iktibâsların ise daha ziyade ahlâkî erdemler, peygamber sevgisi ve toplumsal davranış ilkeleri çerçevesinde şekillendiği görülmüştür. Bu durum, şairin dinî referansları şiirine dâhil ederken belirli bir anlam dünyası kurmayı ve okuyucuya dinî-ahlâkî bir perspektif sunmayı hedeflediğini göstermektedir.

Çalışma, İbn Câbir'in iktibâs sanatını metni süsleyen edebî bir unsur olmaktan ziyade anlamın kuruluşuna doğrudan katkı sağlayan temel bir söylem stratejisi olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Şair, alıntılardığı ayet ve hadisleri şiirin genel temasıyla uyumlu hâle getirerek çok yönlü bir anlam örgüsü kurmuş ve iktibâsı nazmın ayrılmaz bir parçası hâline getirmiştir. Böylece dinî referanslar, şiirin anlam örgüsünü güçlendiren ve verilmek istenen mesajı pekiştiren işlevsel bir unsur niteliği kazanmıştır.

İbn Câbir'in şiirlerinde iktibâs sanatının kullanımına ilişkin incelemeler, şairin bu sanatı biçimsel açıdan da dikkat çekici bir çeşitlilikle uyguladığını göstermektedir. Bazı örneklerde ayet ve hadislerin lafzen aktarıldığı, bazı örneklerde ise vezin ve kafiye gereklilikleri doğrultusunda anlamı koruyan sınırlı değişikliklere başvurulduğu görülmektedir. Bu durum, şairin dini metinlere olan hâkimiyetini ve şiir sahasındaki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İbn Câbir'in şiirlerinde iktibâs, sabit bir alıntı biçimi olmaktan ziyade şiirsel bağlama göre yeniden şekillenen dinamik bir yapı görünümündedir.

Çalışmada elde edilen veriler, klasik belâgat kaynaklarında tanımlanan iktibâs anlayışı ile İbn Câbir'in şiirlerindeki uygulamalar arasında büyük ölçüde bir uyum bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte incelenen örnekler, iktibâsın teorik çerçevesinin uygulamada daha esnek ve işlevsel biçimde yorumlanabildiğini de ortaya koymaktadır. Nitekim şair, Kur'ân ve hadislerden yaptığı alıntılar aracılığıyla şiirlerine anlam derinliği kazandırarak okuyucunun kültürel ve dinî hafızasını harekete geçirmektedir. Ayrıca İbn Câbir'in şiirlerinde iktibâs, okuyucunun zihin ve gönül dünyasına hitap eden bir köprü işlevi görmektedir. Bu yönüyle iktibâs, metinler arası ilişki kurmanın ötesinde, okuyucu ile metin arasında güçlü bir bağ tesis eden etkili bir anlatım unsuruna dönüşmektedir.

Sonuç olarak İbn Câbir el-Endelüsî'nin şiirlerinde iktibâs sanatı anlam kurucu, yönlendirici ve çok yönlü bir işleve sahiptir. Şairin dinî referansları şiirin yapısına başarıyla dâhil etmesi, iktibâsı yalnızca bir bedî' sanatı olmaktan çıkarak şiirin anlam ve etki gücünü artıran temel unsurlardan biri hâline getirmiştir. Bu yönüyle çalışma, klasik Arap şiirinde dinî metinlerle edebî söylem arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlamakta ve iktibâs sanatının şiirdeki işlevlerine dair daha kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Kaynakça | References

- ‘Abd Abbâs, Ahmed Abdullah. “et-Tenâsu’d-Dînî fî Dîvânı Nazmı’l-‘Akdeyn fî Medhi Seyyidi’l-Kevneyn li’bni Câbir el-Edelüsî”. *Mecelletü Külliyyeti’l-Me’ârifî’l-Cemiati* 31/2 (2020), 120-141.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998.
- Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015.
- Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta’rîfât*. thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî - ‘asru’d-düvel ve’l-imârâtî’l-Endelüs-*. Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 1989.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015.
- Durmuş, İsmail. “Ruaynî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/175-176. İstanbul TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. “İktibâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karah. Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Zeyd, Ali. *el-Bedî’iyyât fi’l-edebî’l-‘Arabî: Neş’etühâ - tetavvuruhâ - eseruhâ*. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983.
- Emîn, Bekrî Şeyh. *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye fî sevhâ’l-cedîd ‘ilmü’l-bedî’*. Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu’l-‘Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1983.
- Feyyûd, Besyûnî Abdulfettâh. *‘İlmü’l-bedî’ dirâse târîhiyye ve fenniyye li usûli’l-belâga ve mesâilî’l-bedî’*. Kahire: Müessesetü’l-Muhtâr li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2015.
- Göçemen, Yakup. “Modern Mısır Şiirinde Kur’ân-ı Kerîm’den İktibâslar”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1363-1392.
- Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ‘ala’s-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.
- İbn Câbir el-Edelüsî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Hulletü’s-siyerâ fî medhi hayri’l-verâ*. thk. Ali Ebû Zeyd. Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1985.
- İbn Câbir el-Edelüsî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Nazmu’l-‘akdeyn fî medhi seyyidi’l-kevneyn*. thk. Ahmed Fevzî el-Heyb. Dimaşk: Dâru Sadeddîn, 2005.
- İbn Câbir el-Edelüsî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Şi’ru İbn Câbir el-Edelüsî*. thk. Ahmed Fevzî el-Heyb. Dimaşk: Dâru Sa’deddîn, 2007.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *ed-Dürerü’l-kâmine fî a’yânî’l-mi’eti’s-sâmine*. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1993.
- İbnü’l-Hatîb, Ebû ‘Abdillâh Lisânüddîn Muhammed b. ‘Abdillâh. *el-İhâta fî ahhâri Ğirnâta*. thk. Yusuf Ali Tavîl. Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Hillî, Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî. *Şerhu’l-kâfiyyeti’l-bedî’iyye fî ‘ulûmi’l-belâga ve mehâsini’l-bedî’*. thk. Nesîb Neşâvî. Beyrût: Dâru Sâdir, 1992.
- İbnü’l-Esîr, Ziyâüddîn. *el-Messeli’s-sâ’ir fî edebî’l-kâtib ve’s-şâ’ir*. Kahire: Dâu’n-Nahda, 1973.
- İbnü’l-‘Îmâd, Ebû’l-Felâh ‘Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü’z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. ‘Abdulkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1992.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrût: Dâr Sâdır, 1993.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2002.
- Kazvînî, Ebü'l-Me'âlî Celâluddîn el-Hatîb Muhammed b. 'Abdirrahmân. *el-İzâḥ fî 'ulûmi'l-belâḡa*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1993.
- Kılıç, Hulusi. "İbn Câbir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kirmânî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1981.
- Makdisî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hüseyin b. Ruslân. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Hâlid er-Ribât vd. Mısır: Dâru'l-Felâḥ, 2016.
- Makkarî, Ebü'l-'Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed. *Nefḥu't-tîb min ḡusni'l-Endelüsü'r-ratîb*. thk. İhsan 'Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Mübârek, Zekî. *el-Medâ'ihu'n-nebeviyye*. Beyrût: Dâru'l-Mehacceti'l-Beyzâ, 1935.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf b. Nûriddîn Alî. *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi's-saḡîr*. Riyad: Mektebetü'l-İmâmî's-Şâfiî, 1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-saḡîḥ*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî. 1955.
- Rikâbî, Enâhîd Abdu'l-Emîr. "el-İktibâs mine'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf fî Şi'ri İbni Câbir el-Edelüsü". *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 18/73 (2012), 207-220.
- Saḡlam, İbrahim. "Arap Şiirinde Hadis ile İktibâs". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]* 21 (Haziran 2022), 111-141.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. 'Abdillâḥ. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- Safedî, *Nektü'l-himyan fî nüketi'l-'umyân*. thk. Mustafa Abdulkadir 'Atâ. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Sekâfî, Ahmed b. 'Ayde. "el-Eserü'l-Kur'ânî fî Şi'ri İbni Câbir el-Edelüsü". *Mecelletü Merkezi Bâbil li'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye* 4/2 (2014), 180-218.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buḡyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Mısır: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âtî'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *el-Mutavvel 'ala't-telḥîs*, nşr. Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1891.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî - İbrâhîm Atve Avad. Mısır: Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, 1975.
- Üstün, Mahmut. "Bed'iyyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi: Safiyyüddin el-Hillî ve İbn Câbir el-Edelüsü". *Nüşa* 53 (2021), 187-212.
- Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâḥ Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâḥ, *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1979.
- Vehbe, Mecdî - Kâmil Mühendis. *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-'Arabiyye fî'l-luḡa ve'l-edeb*. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1984.